

Daha ileriye... En iyiye...

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi

20.YÜZYIL SİYASİ TARİHİ

Doç.Dr.Sadık ERDAŞ

Ortadoğu ve Manda Rejimleri

- Manda Nedir?

Suriye ve Lübnan

- 1920 Martında, Şam'da **Suriye Ulusal Konseyi** toplanmış ve bu kongre Filistin ve Lübnan'ı da içine alan büyük Suriye krallığını ilan ederek, krallığa Hicaz Kralı Hüseyin'in oğlu Faysal'ı getirmişti. Ancak, **San Remo konferansı bunu tanımadı ve Filistin'i Suriye'den ayırdı ve Suriye ve Lübnan Fransız mandasına verildi.** Fransa Suriye üzerinde kontrolünü kurabilmek için 90.000 kişilik bir kuvvet sevk etmek zorunda kaldı. Çünkü **Suriyelilerin uğradığı hayal kırıklığı halkın Fransızlara karşı mücadele açmasına sebep oldu.** Bu ayaklanma karşısında Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud, 1920 Temmuzunda Şam'a girdi ve Faysal'ı da tahtından kovdu. Bundan sonra Suriye Fransa'nın gayet sıkı askeri idaresi altına girdi.
- Fransa Suriye'nin kontrolünü eline aldıktan sonra, Arap muhalefetinin bütünlüğünü parçalamak için, Suriye'yi parçalama yoluna gitti. General Gouraud, Fransa'ya daha sadık ve Fransa ile tarihi bağları olan Lübnan topraklarını, Osmanlı İmparatorluğu zamanındakinin iki misline çıkararak Lübnan'ı Suriye'den ayırdı. Bu ise Arapların kızgınlığını büsbütün artırdı. Gouraud, geri kalan Suriye topraklarını da eyaletlere ayırarak bir federal sistem kurdu.
- Fransa, **Atraş** ailesinin liderliği altında bulunan **Dürzi'lerle** de 1921 de bir anlaşma yaparak, Suriye federasyonu içinde Dürzi'lere bağımsızlık vaad etmişti. Gerçekten **1922 Nisanında Federasyon içinde Dürzilerin bağımsızlığını tanıdı.**

- Fakat Gouraud'dan sonra Yüksek Komiser olan **General Sarrail**, bu anlaşmayı reddetti ve Atraş'ları tuzağa düşürerek tevkif etti. Bunun üzerine **1925 yazında Dürziler ayaklandılar**. Bu ayaklanma, gerçek bir savaş halinde iki yıl sürdü. Sonunda Fransa ayaklanmayı bastırdı. Fakat uyguladığı politikanın hatasını da görmüştü. Bunun için 1926 Mayıs'ında Lübnan'a ve 1930 Mayıs'ında da Suriye'ye sözde bir bağımsızlık vererek her ikisini de Cumhuriyet olarak ilan etti. Fakat her iki memleketin anayasasında da, Fransa'nın manda rejimi çerçevesi içindeki yetkileri geniş bir yer alıyordu. Bu sebeple, her iki memlekette de milliyetçilerin Fransa'ya karşı mücadelelerinin arkası kesilmedi. 1936'da Faşist İtalya'nın Habeşistan'ı ele geçirmesi Akdeniz'de büyük bir İtalyan tehdidini ortaya çıkardığından ve Nazi Almanyası ile Faşist İtalya Ortadoğu memleketlerinde İngiltere ve Fransa aleyhine yoğun bir propagandaya giriştiklerinden, Fransa Suriye ve Lübnan'la münasebetlerini daha yumuşak bir formüle bağlamak için, 1936 Eylülünde Suriye ve 1936 Kasımında da Lübnan ile ittifak antlaşmaları yaparak her iki memleketten çekilmeyi kabul etti. Fakat II'inci Dünya Savaşı patladığında Fransa parlamentosu bu antlaşmaları hala tasdik etmemişti. Bu durum, savaş içinde ve savaş ertesinde Fransa-Suriye münasebetlerinde gerginlikler doğuracaktır.
- Filistin:** Araplar için bir başka hayal kırıklığı da, Filistin'in Suriye'den ayrılarak İngiltere'nin mandası altına konması ve İngiltere'nin de, Filistin'de bir Yahudi anavatanı kurulması için almış olduğu sempatik davranış oldu.
- Yahudilerin Filistin'de bir anavatanı sahip olma faaliyetleri, yani Siyonizm hareketi, 1880'lerde Rusya'da ortaya çıkan Yahudi aleyhtarlığı (anti-semitizm) karşısında Rusya Yahudilerinin Filistin'e göç etmek zorunda kalmaları ile başlamış ve Budapeşte'li Yahudi gazeteci Dr. Theodor Herzl'in 1896'da yayınladığı "Yahudi Devleti" (Judenstaat) adlı eseriyle hızlanmıştı. Herzl 1897'de Dünya Siyonist Teşkilatı'nı kurmuş ve Avrupa ve Amerika'daki nüfuzlu ve zengin Yahudiler, büyük devletler nezdinde teşebbüslerde bulunarak Filistin'de bir Yahudi devleti kurmak için çalışmışlardır.
- Paris barış konferansında **Emir Faysal, Halep'den Mekke'ye kadar uzanacak Arap İmparatorluğu içinde Balfour Deklarasyonuna uygun olarak, Yahudilere mahalli muhtariyet verileceğini bildirdiyse de**, Faysal'ın bağımsız Arap devleti bile gerçekleşmedi. Buna karşılık, San Remo konferansında **İngiltere'nin Filistin'in mandasını eline geçirmesi ve ilk günden itibaren Yahudilerin Filistin'e göç etmelerine göz yumması, Araplar üzerinde sert tepki** yaptı. Araplarla Yahudiler arasında silahlı çatışmalar başladı. Bu çatışmaların en önemlileri 1921, 1929, 1933 ve 1937-39 yıllarında olmuştur. Almanyada Hitler'in iktidara geçtikten sonra Yahudi düşmanlığı politikasına başlaması ile, Almanyada ve İtalya'da Filistin'deki Arapları Yahudilere karşı kışkırtmışlar ve Araplara, gizli olarak, para ve malzeme yardımında bulunmuşlardır. 1937'de başlayan çarpışmalar sırasında, 1938 yılında, 3.717 Arap ve Yahudi ölmüş bulunmaktaydı. 1937'de başlayan ayaklanma ancak 1939 Mayıs'ında sona erdirilebilmiştir.

- Arapların tepkisinde rol oynayan etkenlerden önemli biri de, Filistin'e yapılan Yahudi göçleri olmuştur. Her ne kadar, İngiltere mandater devlet olarak bu Yahudi göçü için bazı sınırlamalar koymuş ise de, 1922 yılında 590.000 araba karşı 84.000 kadar olan Yahudi sayısının, 1932 de 770.000 araba karşılık 181.000'e yükselmesine engel olamamıştır. 1933-35 yılları arasında Filistin'e 134.540 Yahudi göç etmiştir. Bu ani Yahudi göçü, Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni liderliğindeki Filistin Araplarını daha da korkutmuş ve bunun içindir ki 1937-39 çarpışmaları hepsinin en şiddetlisi olmuştur.
- Filistin'deki bu duruma bir çare bulmak ve Araplarla Yahudilerin bir arada yaşamalarını sağlamak amacı ile İngiltere Filistin için, 1930, 1931, 1937, 1938 ve 1939 yıllarında bazı planlar ortaya atmıştır. Mesela **1937 Peel Komisyonunun raporu Filistin'in Araplarla Yahudiler arasında taksimini, bu olmadığı takdirde, muhtariyete sahip kantonlara dayanan bir federal sistemin uygulanmasını tavsiye etmiştir.** 1938 Woodhead Komisyonu raporu da taksimi tavsiye etmiş, lakin Filistin'de kurulacak Arap ve Yahudi devletleri arasında bir gümrük birliği kurulmasını ileri sürmüştür. **İngiltere hükümeti taksim fikrini kabul etmediği gibi, kendisi tarafından ortaya atılan planlar da Yahudi ve Araplar tarafından reddedilmiştir.** 1939 Şubatında Londra'da topladığı Yuvarlak Masa Konferansı da bir sonuç vermemiştir. Bunun üzerine, **İngiltere, 1939 Mayısında yayınladığı bir planda, on yıl içinde Filistin'e bağımsızlık vereceğini bildirmiş ve Filistin'e Yahudi göçünü de beş yıllık bir sürede 75.000 sayısı ile sınırlamıştır. Göçün sınırlanması Yahudilerin hiç hoşuna gitmediği gibi, Araplar da bu planı tatmin edici bulmamışlardır.** Filistin, 2'inci Dünya Savaşına bu şartlar içinde girdi.
- Filistin meselesinin 1930'lardan itibaren şiddetlenmesinde, 1930 da Irak'ın ve 1936'da da Suriye'nin hukuken bağımsızlıklarını almasından sonra Filistin Araplarıyla yakından ilgilenmelerinin de önemli etkisi olmuştur.

IRAK

- San Remo konferansı sırasında Irak esasen İngiliz askeri kuvvetlerinin idaresi altında bulunuyordu. Emir Faysal Fransızlar tarafından Suriye Krallığından indirilince, **Irak halkının arzusunu göz önünde tutan İngiltere (?)**, 1921 Ağustosunda yaptırdığı bir referandumla Faysal'ı Irak Krallığına geçirdi. Referandumda halk, hemen oyların ittifakı ile Faysal'ı Irak tahtına istemişti.
- Bundan sonra İngiltere, kabile reislerine para yardımıyla bulunmak ve onları vergiden muaf tutmak suretiyle, feodal bir sisteme dayanarak memlekete egemen olmak istedi. Lakin bu idare şekli Iraklı aydınların şiddetli tepkisi ile karşılandı. Bu aydınlar iki gruba ayrılmıştı. Mekke Şerifi Hüseyin'le birlikte **Türklere karşı savaşan Nuri Said, Cafer Askeri ve Cemil Madfai gibi Faysal üzerinde nüfuzlu olanlar İngiliz taraftarıydılar**. Buna karşılık, **Yasin Haşimi, Hikmet Süleyman (Mahmut Şevket Paşa'nın kardeşi), Raşit Ali Geylani ve Kamil Çadircı gibi Osmanlı Devletinde hizmet etmiş olan aydınlar İngiliz aleyhtarı idiler**. Bunlar, İngiltere'nin Irak'daki nüfuzuna karşı mücadele etmek için **1930 da İhvan el-Vatani Partisini** kurmuşlardır.
- Daha ilk günlerde beliren Irak milliyetçiliği karşısında İngiltere Irak'ta manda sistemini uygulamaktan vazgeçerek, Irakla münasebetlerini antlaşmalar vasıtasıyla düzenlemek istemiş ve **10 Ekim 1922 de Irakla bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşma İngiltere'ye Irak'ın iç ve dış işlerinin idaresinde geniş yetkiler vermekteydi**. Bu antlaşma Irak milliyetçilerinin baskısını hafifletmeyince, 14 Aralık 1927 de, Irak üzerindeki kontrolünü biraz daha gevşeten ikinci bir antlaşma yaptı. Nihayet **30 Haziran 1930 Antlaşması ile Irak'a tam bağımsızlık verdi**. Bununla birlikte **bu antlaşma ile İngiltere ile Irak dış politikada daima birbirlerine danışacaklar, bir saldırı halinde İngiltere Irak'a yardım edecek ve Irak ordusunu İngiltere yetiştirecekti**. Her şeye rağmen, Irak oldukça kısa bir sürede bağımsızlığa kavuşmuş olmaktaydı. Bundan sonra, 1932 de Irak, Milletler Cemiyetine üye oldu.

IRAK

- Kral Faysal 1933 de öldü ve yerine oğlu Gazi geçti. Gazi zamanında Irak'ın iç politikası bazı sorunlar gösterdi. **Türkiye'deki reformlar Iraklı milliyetçileri de etkiledi ve sosyalizmi ve demokrasiyi savunan Ahali Partisi** kuruldu. Bunu bir kısım subaylar da destekliyordu. Bu subaylardan **General Bekir Sıtkı ve Hikmet Süleyman 1936 Ekiminde bir hükümet darbesi yaparak askeri bir diktatörlük kurdular. Bu askeri hükümet Türkiye taraftarıydı ve Türkiye ile yakın münasebetler kurarak 1937 de Saadabad Paktı'na** katıldılar. Lakin, General Bekir Sıtkı Türkiye'de yapılan manevralara davetli olarak giderken, 1937 Ağustosunda Musul'da rakipleri tarafından öldürüldü. **1938'den itibaren Irak'ın idaresi hararetli bir İngiliz taraftarı olan Nuri Said'in eline geçti.**
- Kral Gazi, 1939 Nisanında bir otomobil kazasında öldü. Oğlu II'inci Faysal küçük olduğundan, Prens Abdülilah başkanlığında bir naiblik idaresi kuruldu.
- **Irak'ın içerde karşılaştığı önemli diğer meseleler, Kürt meselesi ile mezhep çatışmaları olmuştur.** I'inci Dünya Savaşının hemen ertesinde İngiltere, Kafkaslar, Türkiye, İran ve Irak üzerinde bir baskı aracı olarak bir Kürt devleti kurmayı düşünmüş ise de, sonradan kendisi de bu fikri tehlikeli bularak terk etmiştir. Lakin Türkiye ile Musul anlaşmazlığı sırasında, 1925 de, Doğu Anadolu'da bir Kürt ayaklanmasını kışkırtmaktan da geri kalmamıştır. 1932'de de Irak'da bir Kürt ayaklanması çıkmış ise de, şimdi Orta Doğuya iyice yerleşen, İngiltere buna cephe almış ve ayaklanmanın bastırılmasında Irak kuvvetlerine yardım etmiştir. Irak Milletler Cemiyetine üye olarak girerken Kürtlere azınlık haklarını garanti etmiştir.
- Mezhep mücadelelerine gelince; Irak'da Müslümanlığın iki esas mezhebi vardır. Şiiler ve Sünniler. Şiiler Sünnilerden biraz daha fazlaydı. Kral Faysal'ın Sünni olması ve Sünnilerin daha iyi yetişmiş ve kültürlü olmaları sebebiyle idarenin yüksek kademelerini ellerine alması, Irak'da alttan-alta bir Şii-Sünni mücadelesine sebep olmuştur.
- Başka bir din meselesi de Süryanilerden doğmuştur. Süryaniler genel olarak güney Anadolu'dan Irak'a göç etmişlerdi. Lakin Irak halkı tarafından hoş karşılanmadılar. Bunlara azınlık haklarının tanınmaması, 1933 de büyük bir Süryani ayaklanmasına sebep olmuşsa da, Irak hükümeti bu ayaklanmayı çok şiddetli bir şekilde bastırmıştır.

Ürdün

- Ürdün, Kral Faysal'ın Büyük Suriye Krallığına dahildi. Lakin Faysal Fransızlar tarafından Suriye'den çıkarılınca, 1922 Eylülünde Milletler Cemiyetinin kararı ile ayrı bir Ürdün Devleti kuruldu ve bu devlet İngiltere'nin mandasına verilerek başına Faysal'ın küçük kardeşi Abdullah getirildi. Ürdün'deki manda idaresi doğrudan doğruya Filistin'deki İngiliz yüksek komiserine bağlı idi.
- Ürdün'ün politika hayatı hemen hemen olaysız geçmiştir. Çünkü Ürdün'ün ekonomik kaynaklardan yoksunluğu, bu memleketi İngiltere'ye sıkı bir şekilde bağlanmak zorunda bırakmıştır. 1920'lerde yılda 100.000 Sterlin olan İngiltere'nin para yardımı, 1940'larda yılda 2 milyon Sterlin'e yükselmiştir.
- İngiltere Ürdün'le münasebetlerini, manda rejimi yerine antlaşma münasebeti haline getirmeyi tercih etti ve 10 Şubat 1928 de İngiltere ile Ürdün Emiri Abdullah arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma İngiltere'nin Ürdün'deki yetkilerini çizmekteydi.
- Ürdün 22 Mart 1946 da İngiltere ile yaptığı bir ittifak antlaşması ile bağımsızlığını kazanmış ve Ürdün Emirliği, Ürdün Krallığı olmuştur. Lakin bu antlaşma Ürdünlüler tarafından hoş karşılanmadığından, 15 Mart 1948 de yapılan yeni bir antlaşma, 1946 antlaşmasının yerini almıştır. Bu antlaşmadan sonra Ürdün'ün yeni adı Haşimi Ürdün Krallığı olmuştur.

Mısır

- Said Zaglül'ün 1919 başlarında kurduğu Vafd Partisi bütün memlekette ayaklanma ve gösterilere başvurarak, İngiltere'ye karşı milliyetçi hareketin öncülüğünü ele aldı. İngiltere Zaglul ile diğer Vafd liderlerini Malta adasına sürdü. Fakat bu olay, ayaklanmayı yatıştıracak yerde, büsbütün şiddetlendirdi. Bu durum karşısında İngilizler Zaglul'ü ve arkadaşlarını serbest bırakarak, onlarla, bir antlaşma düzeni üzerinde görüşmelere girişti. İngiltere'nin Mısır üzerindeki sıkı kontrolünden vazgeçmemesi ve Vafd liderlerinin de tam bağımsızlıkta ısrar etmeleri dolayısıyla, görüşmeler olumlu bir sonuç vermedi. 1921 yılında yine ayaklanmalar çıktı. Vafd Partisi ile anlaşamayacağını gören İngiltere, 28 Şubat 1922 de yayınladığı bir deklarasyonla, Mısır'ın bağımsızlığını ilan etti ve Hıdiv I'inci Fuad da bu deklarasyonu kabul ile Kral (Melik) unvanını aldı. İngiltere Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmekle beraber, Mısır'ın Süveyş Kanalı'nın ve Mısır'daki yabancıların haklarının savunmasını üzerine alıyor ve Sudan üzerindeki kontrolünü elinde tutuyordu.
- Kral I'inci Fuad'ın bu deklarasyonu kabul etmesi, Vafd liderliğindeki milliyetçilerle arasının açılmasına sebep oldu ve milliyetçiler mücadelesini, İngiltere'den başka, Fuad'a da yönelttiler. Bu mücadelede Mısır halkı da Vafd Partisini destekledi. Çünkü 1923'ten 1930'a kadar yapılan bütün seçimleri Vafd Partisi kazandı. Kral Fuad Vafd ile mücadele edemeyeceğini görünce 1930 da parlamentoyu feshedip, monarşik diktatörlük kurdu.
- İngiltere de 1927-28, 1929 ve 1930 da olmak üzere üç defa Vafd ile görüşmelere girişerek anlaşmaya çalıştı ise de başarı kazanamadı ve 1930 da görüşmeleri kesti.

- 1935 de İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ve 1936'da da bu toprağı ele geçirmesi, gerek Kral Fuad'ın, gerek İngiltere'nin durumunda değişiklik meydana getirdi. Habeşistan'a yerleşen İtalya Nil'in kaynaklarına egemen oluyor ve dolayısıyla Mısır üzerinde bir tehlike yaratıyordu. Esasen İtalya ve Almanya Mısır'daki ve Orta Doğu'daki Arap milliyetçilerini İngiltere ve Fransa'ya karşı devamlı olarak kışkırtmaktaydılar.
- 1935 yılı sonunda Kral Fuad 1923 anayasasını tekrar yürürlüğe koydu ve dört ay sonra da öldü. Yerine 16 yaşındaki oğlu I'inci Faruk geçti. 1936 seçimlerini Vafd Partisi ezici bir çoğunlukla kazandı. Bu sefer Vafd ile İngiltere arasında yapılan görüşmeler olumlu sonuç verdi ve İngiltere ile Mısır arasında 26 Ağustos 1936 da bir ittifak antlaşması imzalandı. On yıl için imzalanan bu antlaşma ile İngiltere Mısır'dan çekiliyor, lakin kendisinin imparatorluk yolu olan Süveyş Kanalı'nda devamlı olarak asker bulundurmak hakkını alıyordu. Ayrıca, Mısır'ın bir saldırıya uğraması halinde İngiltere Mısır'ı savunacaktı.
- 1937 Mayısında Mısır'da kapitülasyonlar kaldırıldı ve Mısır Milletler Cemiyeti'ne üye oldu.

Arabistan Yarımadası

- 1. Dünya Savaşı sonrasında Arabistan yarımadasındaki en önemli gelişme Vahhabi devleti olan Suudi Arabistan'ın kurulması olmuştur. İngiltere 1915 Aralık ayında Abdülaziz ile yaptığı bir anlaşma ile, Necd'in hayırhah tarafsızlığı karşılığında, bu yeni oluşumu tanıdı. İngiltere'nin arzusu, Abdülaziz'in İngiltere'yi Basra'da rahatsız etmemesiydi.
- Necd Sultanı Abdülaziz ile Mekke Şerifi Hüseyin arasında bir rekabet başladı. Hüseyin, İngiltere ile yaptığı anlaşmalara dayanarak 1916 Ekiminde kendisini "Arap Memleketlerinin Kralı" ilan edince, bu rekabet daha da şiddetlendi.
- Savaştan sonra, Hüseyin'in bir oğlunun Irak, diğer bir oğlunun Ürdün ve kendisinin de Hicaz Kralı olması, Haşimi ailesine Arap dünyasında büyük bir ağırlık sağlıyordu. Abdülaziz bundan hoşlanmadı. 3 Mart 1924 de Türkiye'de Hilafetin kaldırılması üzerine Hicaz Kralı Hüseyin'in 7 Mart 1924 de kendisini Halife ilan etmesi bardağı taşıran damla oldu.
- Abdülaziz 1924 Ağustosunda Hicaz'a savaş açtı. Ekim ayında Suud kuvvetleri Mekke'ye girdi. Hüseyin, oğlu Ali lehine tahttan feragat ederek, İngilizlerin yardımı ile Kıbrıs'a kaçtı. Oğlu Ali Abdülaziz'e karşı bir süre dayandıysa da, 1925 Aralık ayında Cidde'nin de Suudların eline geçmesiyle bütün Hicaz Abdülaziz'in eline düşmüş oluyordu. Abdülaziz İbni Suud, 1926 Ocak ayında kendisini "**Hicaz Kralı ve Necd Sultanı**" ilan etti. 1932'de de bütün bu topraklar üzerindeki Suud egemenliği Suudi Arabistan Krallığı adını aldı.

- Hicaz'ın Suud egemenliği altına düşmesinden sonra Suudi Arabistan'ın Irak ve Ürdün ile olan münasebetleri, sınır anlaşmazlıkları yüzünden, bir süre iyi gitmedi. İbni Suud İngiltere'den çekindiğinden bu iki devlete karşı herhangi bir harekete girişmekten çekindi. Nihayet İngiltere'nin İbni Suud ile 20 Mayıs 1927 de Cidde Anlaşması'nı imzalayarak, Suud'u Necd Sultanı ve Hicaz Kralı olarak tanımasından sonra, Suud'un Ürdün ve Irak ile münasebetleri düzeldi. Suudi Arabistan ile Irak 2 Nisan 1936 da Arap kardeşliğine dayanan bir saldırmazlık antlaşması imzalamışlardır.
- Suudi Arabistan 1933 ve 1936 da Amerikan petrol şirketi Aramco'ya (Arabian-American Oil Company) petrol imtiyazları vermiştir ki, bu Birleşik Amerikan'ın Orta Doğu'ya girmesinin başlangıcını teşkil eder.

Yemen

- Arap yarımadasında Osmanlı Devletine en fazla sadakat gösteren Yemen olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Yemen'in bağımsızlığı fiili bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Fakat savaş ertesinin ilk yıllarından itibaren Yemen İngiltere ile çatışmıştır. Savaş sırasında İngiltere'nin Yemen'e ait Hudeyde limanını işgal etmesi bu çatışmanın başlangıcını teşkil eder. Yemen İmam'ı Yahya 1925 yılında Hudeyde'ye taarruz edip burasını sınırları içine kattı ve İngiltere buna karşı koyamadı. Fakat İmam Yahya'nın bu sefer Aden üzerindeki emelleri iki devletin ilişkilerini gerginleştirdi.
- İngiltere ile Yemen arasındaki bu çatışma durumdan İtalya faydalandı ve 2 Eylül 1926 da Yemen ile İtalya arasında bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalandı. Bundan sonra İtalya-Yemen münasebetleri gayet iyi bir şekilde gelişti. İtalya Yemen'e silah ve teknik yardımda bulundu. Yemen ise İngiltere'ye karşı İtalya'yı dayanma politikası izliyordu.
- İtalya Habeşistan'a yerleştikten sonra İtalya ile Yemen arasında 15 Ekim 1936 da 25 yıllık bir antlaşma daha imzalandı. Bununla Yemen, İtalyan doktor ve mühendislerine Yemen'de yerleşme hakkı veriyordu. Bu anlaşma ile İtalya, Kızıldeniz'in Hint Okyanusuna açılan kapısı olan Mendep Boğazına egemen bir hale geliyordu. Çünkü Boğazın öbür kıyısı Eritre de İtalya'nın elindeydi.
- Arap yarımadasında Suudi Arabistan Krallığının kuruluşu Yemen'i kuzeyden bir tehdit karşısında bıraktı. Bu sebeple Yemen 11 Şubat 1934 de İngiltere ile yaptığı bir dostluk antlaşması ile, İngiltere ile olan münasebetlerini düzeltme yoluna gitti. Bu antlaşma ile İngiltere ilk defa olarak Yemen'in bağımsızlığını resmen tanıyordu.
- İngiliz-Yemen antlaşmasından bir ay sonra Yemen ile Suudi Arabistan arasında savaş patladı. Bu savaşta Yemen yenilince, kuzeydeki büyük komşusuna karşı daha yumuşak ve ihtiyatlı bir politika izlemeye başladı.2. Dünya Savaşında Yemen tarafsız kalmakla beraber İtalya-Almanya blokuna karşı daha sempatik bir tavır aldı. Çünkü 1934 antlaşmasına rağmen, İngiliz-Yemen münasebetleri iyi bir çerçeveye girememişti.

İRAN

- İngiltere İran'la 9 Ağustos 1919 da bir antlaşma imzalayarak İran'ın idare ve askeri teşkilatını düzenleme görevini üzerine alıyor ve ayrıca İran'a teknik ve mali alanlarda yardım vadediyordu. Fakat bu antlaşma İran milliyetçilerini kızdırdı ve İran Meclisi antlaşmayı tasdik etmedi. İngiltere İran üzerinde baskı yapamadı, çünkü savaştan bıkan İngiliz kamu oyu, hükümetin Doğuda peş peşe olaylarla karşılaşmasını istemiyordu.
- Sovyet Rusya'nın ilk yıllardan itibaren uygulamaya başladığı kendi sınırlarını çevreleyen devletlerle tarafsızlık ve saldırmazlık paktları imzalama politikası, İran'ı da içine aldı ve 26 Şubat 1921 de İran ile Sovyet Rusya arasında bir dostluk antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Sovyetler İran'ı bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ediyorlardı. İngiltere'nin, yukarıda belirttiğimiz davranışı karşısında İran, bu antlaşma ile Sovyetlerle münasebetlerini yakınlaştırmayı tercih etti. Bu antlaşmanın özellikle 6'ncı maddesi önemlidir. Bu maddeye göre, bir üçüncü devlet veya onun müttefiki, Sovyet Rusya'ya karşı İran'ı tehdit eder veya İran topraklarını bir harekat üssü haline getirir ve İran da buna engel olamazsa Sovyet Rusya İran topraklarına askerini sokmak hakkını kazanıyordu. Tabii bu hüküm birinci planda İngiltere'ye yöneltilmişti.
- 1 Ekim 1927 de Sovyet Rusya ile İran arasında bir tarafsızlık ve saldırmazlık paktı da imzalanmıştır. Bu antlaşma da, 1921 antlaşmasının hükümlerini teyit etmiştir.
- 1923 yılında İran Harbiye Bakanı Ahmet Rıza Han, bir hükümet darbesi yaparak başbakanlığı eline geçirdi. İran Şahı Ahmet'in dışarda bulunduğu bir sırada da, 1925 Ekiminde, Şah Ahmet'i tahttan indirerek, Kaçar ailesinin İran'daki egemenliğine son verdi. İran Meclisi Aralık 1925 de Ahmet Rıza Han'ı İran Şehinşahi ilan etti. Rıza Şah, son İran hükümdarı Muhammed Rıza Pehlevi'nin babasıdır.

- Rıza Pehlevi'nin bu hükümet ve monarşi darbeleri ile amacı kendisine örnek aldığı Atatürk gibi, İran'da geniş ve köklü reformlar yaparak memleketi Batılılaştırmaktı. Gerçekten, İran'da pek çok reformları ve batılılaşma hareketlerini gerçekleştirdi. Din adamlarının nüfuzunu kıramamakla beraber, özellikle eğitim alanında birçok yenilikler yaptı. Eğitim sisteminde vatanseverlik, milliyetçilik ve batılı düşüncenin yerleşmesine önem verdi. Orduyu düzenledi ve iyi bir disipline soktu. Kapitülasyonları kaldırdı. Ekonomik alanda, devletin müdahalesi ile birçok işler yaptı. Atatürk ve Türkiye ile yakın ve samimi münasebetler kurdu.
- İran'ın dış politikasına gelince: 1921 ve 1927 antlaşmalarına rağmen Sovyet-İran münasebetleri iyi bir şekilde gelişmemiştir. Her ne kadar 1921-33 devresinde Sovyetler İran'ın dış ticaretinde en geniş yeri işgal etmiş iseler de, Sovyetlerin İran'daki komünist kışkırtma ve faaliyetleri İran'da bir güvensizlik doğurmuş ve siyasal münasebetlerin daha fazla gelişmesine imkan vermemiştir. Öte yandan, İran'ın İngiltere ile münasebetleri de güvensizlik havasından kurtulamamıştır. Üstelik Abadan petrolü 1932 yılında İran ile İngiltere arasında şiddetli bir anlaşmazlık konusu olmuştur. Petrollerden daha yüksek bir hisse almak isteyen Rıza Pehlevi, 1901 tarihli imtiyaz anlaşmasını feshedince, iki devletin münasebetleri gerginleşmiş ve İngiltere Basra körfezine donanma göndermiştir. Nihayet Milletler Cemiyetinin aracılığı ile anlaşmazlık çözümlenmiş ve 29 Nisan 1933 de İran ile Anglo-Persian Petrol Şirketi (APOC) arasında yapılan bir anlaşma ile, İran'ın petrollerden alacağı hisse arttırılmıştır.
- 1933 de Almanya'da Hitler'in iktidara geçmesi ve Hitler'in hem Batılılara ve hem de Sovyet Rusya'ya cephe alması üzerine, İran dış politikasını Almanya'ya kaydırıldı. Almanya ile İran arasında ekonomik münasebetler de genişleyerek, Almanya, İran'ın dış ticaretinde Sovyet Rusya'nın yerini aldı.
- Almanya'nın 1941 de Sovyet Rusya'ya saldırması üzerine, İran, İngiltere ile Sovyet Rusya'nın işgaline uğrayacaktır.

Afganistan

- 1.Dünya Savaşından sonra Afganistan kendisini İngiltere'nin nüfuz ve vesayetinden kurtarmaya muvaffak oldu. Bir takım taht mücadelelerinden sonra 1919 Şubatında Afganistan tahtına geçen Emir Amanullah bir İngiliz düşmanıydı. Emir olur olmaz, 1919 Mayısinda İngiltere'ye karşı Cihad-ı Mukaddes ilan edip, ordusu ile Hindistan'a yürüdü. İngilizler ancak 140.000 kişilik bir kuvvet kullandıktan ve 16 milyon İngiliz lirası harcadıktan sonra Amanullah'ı Hindistan'dan çıkardı. Fakat 8 Ağustos 1919 da yapılan Ravalpindi Antlaşması ile de, Afganistan'ın tam bağımsızlığını tanıyarak bu memleketten çekilmek zorunda kaldı.
- Amanullah bundan sonra Sovyetlere yaklaştı. 28 Şubat 1921 de Sovyet Rusya ile bir dostluk antlaşması imzaladı. Bu antlaşma ile Sovyetler, bir yandan Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyorlar ve öte yandan da Afganistan'a her yıl bir milyon altın ruble yardımda bulunmayı kabul ediyorlardı.
- Amanullah Sovyetlere yaklaşmakla beraber, Afgan-Sovyet münasebetleri düzenli bir şekilde gelişemedi. Sovyetlerin Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan, Hive ve Buhara'yı bolşevikleştirmek için kullanmış oldukları sert usuller, buralardaki Türk halkların ayaklanmalarına sebep oldu ve birçok Türk Bolşeviklerden kaçarak Afganistan'a sığındılar. 1922 yılında Enver Paşa'nın liderliğinde çıkan bu ayaklanmalara **Amanullah büyük bir ilgi gösterdi ve hatta kendi liderliği altında bir Orta Asya Konfederasyonu kurmak için harekete geçti.** Bu durum Sovyet-Afgan münasebetlerini bozdu. Fakat Enver Paşa öldürüldüğü gibi, Sovyetler de Orta Asya'da durumu kontrolleri altına aldılar.
- Bundan başka iki devlet arasında sınır anlaşmazlık ve çatışmaları da eksik olmadı. Bununla beraber, Sovyetler Afganistan'la aralarını bozmamak ve ekonomik yardım yoluyla Afganistan'ı nüfuzları altına almak için özel bir çaba harcadılar. 10 Nisan 1927 de Sovyet Rusya ile Afganistan arasında da bir tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması imzalandı.

- Afgan hükümdarı Amanullah da, Rıza Şah'ın İran'da yaptığı gibi, Atatürk'ü kendisine örnek alarak memleketi Batılılaştırmak için 1923'den itibaren faaliyete geçti. Memlekette birçok reformlar yaptı. Özellikle eğitim ve kültür reformlarına önem verdi. Bu reformlar için Almanya ve Türkiye'den uzmanlar getirtti. Bunun sonucu olarak Afganistan ile Almanya arasındaki siyasal münasebetler de gelişti ve Sovyet nüfuzuna karşı Afganistan Almanya'ya dayandı. Hitlerle beraber Almanya ile Afganistan arasındaki münasebetler daha arttı.
- Amanullah, 1926 da Emir'lik unvanını bırakıp Kral unvanını aldı. Yapmış olduğu reformlar, memleketteki koyu dindarların tepkisi ile karşılaştı ve 1928 Kasımında mollalar ve muhafazakar kabileler ayaklandılar. Amanullah memleketten kaçmak zorunda kaldı.
- Habibullah Gazi muhafazakar unsurların temsilcisi olarak idareyi eline aldı ve Amanullah'ın bütün reformlarını kaldırdı. Habibullah'ın idaresi de diktatörlüğe dayandığından, yeniden ayaklanmalar çıktı ve nihayet **Muhammed Nadir Han 1929 Ekiminde Afganistan Krallığını eline geçirdi.**
- Muhammed Nadir, genel olarak Amanullah'ın yolundan gitti. Yalnız, reformlara devam etmekle beraber, bunları mollaları ve dindarları ürkütmeden yaptı. Türkiye ve Almanya ile yakın münasebetlere o da devam etti.
- Muhammed Nadir, 1933 Kasımında şahsi düşmanlarından biri tarafından öldürüldü. Fakat memlekette herhangi bir karışıklık çıkmadan, hükümdarlığı oğlu Muhammed Zahir Şah üzerine aldı.
- 1941 de İran'ın İngiltere ve Sovyet Rusya tarafından işgali üzerine Afganistan da bu iki devletin baskısı altında kaldı ve bu baskı üzerine memleketteki bütün Alman uzman ve teknisyenlerini çıkarmak zorunda kaldı. 2'inci Dünya Savaşından sonra Afganistan tekrar Sovyet nüfuzu altına düşmüştür.